

Sarnatskiy A. P. Police department and Ukrainian political parties in 1914-1917

It is shown the leading place and role of the Police Department in leadership of gendarmerie subdivisions in Ukraine in their struggle with the activity of representatives and supporters of Ukrainian political parties of Naddniprianshina and Galicia during the years of the First World War.

Keywords: Police Department, The First World War, leadership, instructions, gendarmerie, Ukrainian political parties of Naddniprianshina, Ukrainian Galician parties.

УДК: 94:355.311.1(477)"1919/1921"

А. В. Бєлік

ВІЙСКОВЕ БУДІВНИЦТВО В ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ УНР

Розглядаються відносини Директорії УНР з повстанським рухом під час національно-визвольних змагань 1919-1921 рр. Обґрунтовується висновок, що Директорія не змогла створити боєздатну армію через відсутність чіткої політичної лінії у цьому питанні.

Ключові слова: Директорія УНР, отаманщина, повстанський рух, В. Винниченко, С. Петлюра, Є. Коновалець.

Сучасна українська армія – це гарант суверенітету України, тому її побудова зумовлює важливість неупередженого вивчення вітчизняного військово-історичного досвіду у минулі історичні періоди, зокрема у добу Директорії УНР. Військова історія доби Директорії УНР – це багатогранна проблема. Одним з важливих і найбільш суперечливих її аспектів є повстанський рух. Адже повстанство як прояв військової самоорганізації значної частини українського населення, супроводжувало Директорію протягом усього періоду її існування, це був важливий чинник, з яким Директорія була змушена рахуватись в процесі розбудови збройних сил УНР. На думку багатьох сучасних дослідників, нездатність Директорії до кінця опанувати повстанський рух, справитись з таким його проявом, як отаманщина, спрямувати енергію повстанців в загальнодержавотворення, в значній мірі сприяли падінню боєздатності Української Армії і, врешті-решт, її поразці в роки Української революції 1917-1920 рр.

Витоки та причини повстанського руху; етапи розвитку; кількісний, соціальний, етнічний склад його учасників; політичні переконання; військово-організаційна структура повстанських збройних формувань; їх стосунки з Директорією, військовим командуванням та участь у найважливіших військових операціях Дієвої Армії УНР – дослідження цих питань і на сьогодні остаточно не завершено, багато з них залишаються предметом гострих дискусій. Зважена відповідь на ці питання можлива лише за умови узагальнення всієї історіографічної спадщини з проблем повстанського руху в добу Директорії. Це відкриває можливість не лише прослідкувати еволюцію поглядів на повстанський рух в період Директорії, його вплив на військову політику директоріанських урядів, з'ясувати сучасний стан наукової розробки досліджуваної проблеми, а й визначити пріоритетні напрями подальшого наукового пошуку.

Значну цінність мають праці безпосередніх учасників тих подій – перш за все, колишніх керівників України доби Директорії, багатьох безпосередніх учасників тих революційних подій: В. Винниченка, Д. Дорошенка, І. Мазепи, С. Петлюри, М. Грушевського, М. Шаповала, П. Христюка, Є. Коновальця.

Згадані автори не ставили за мету всебічно дослідити історію доби Директорії. Вони переважно зупинялись на висвітленні поглядів керівництва УНР щодо воєнно-політичного курсу Директорії, з'ясуванні причин і наслідків його змін, характеризували фактори, що впливали на цей курс. Разом з тим, незважаючи на певний суб'єктивізм, їх праці містять цікавий дослідницький матеріал, який дозволяє краще зрозуміти проблему повстанського руху в контексті військової політики Директорії.

Радянські історики знаходились під жорстким ідеологічним тиском, що зумовлювало відповідну спрямованість досліджень. Оскільки в УРСР не визнавався навіть факт законності існування УНР, радянська історіографія взагалі не ставила за мету дослідити процес українського державотворення, а, відповідно, і різноманітні аспекти військової історії українських державних утворень, в т.ч. і повстанський рух. Головна концепція цих праць зводилась до того, що Червона Армія, йдучи назустріч прагненню трудящих України, в першу чергу багатомільйонних мас селянства, якнайшвидше встановити Радянську владу, вела нещадну боротьбу із зовнішньою та внутрішньою контрреволюцією, особливо із петлюрівцями – захисниками буржуазного ладу і куркульства. Так, у працях І. Кулика, М. Яворського, М. Майорова та ін. визнавався факт існування значного повстанського руху в Україні, який створював перешкоди для встановлення тут Радянської влади, хоча, звісно в душі пануючих тоді більшовицьких догм, повстанський рух подавався лише як протест проти заможних верств українського села, який використовувала у своїх політичних та військових цілях Директорія.

Після здобуття Україною незалежності вітчизняна історіографія поповнилась ґрунтовними науковими розробками різноманітних проблем Української революції. Проте аналіз праць істориків незалежної України засвідчує їх нерівномірний інтерес до обох її етапів: добі Директорії таких праць присвячено незрівнянно менше. Відповідно і кількість наукових праць, які б вивчали досліджувану проблему є не надто значною.

Серед історіографічних праць другої половини 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. на особливу увагу заслуговує науковий доробок професора В. Солдатенка. Цей автор подає досить ретельний огляд історіо-

графічної спадщини з даної проблеми попередніх поколінь істориків, як вітчизняних, так і діаспорних. Зокрема, він піддав критиці підходи діаспорних істориків до трактування військової історії України. Зауваживши, що в військовій історії українського народу було багато славних сторінок, автор, тим не менш, закликає діаспорних істориків не абсолютизувати ці сторінки, не втрачати почуття міри, особливо коли йдеться про період 1918-1920 рр. В. Солдатенко також аналізує стан сучасної історіографії у дослідженні військової історії УНР. На його думку, попри значну кількість праць на цю тему, багато її аспектів залишаються не дослідженими, особливо питання про співвідношення революції і отаманщини.

На недостатнє вивчення багатьох воєнних аспектів боротьби за національну державність у період 1917-1920 рр. звернув також увагу у своїй докторській дисертації український дослідник В. Капелюшний.

У більш широкому плані проблеми повстанства, воєнного протистояння в Україні в 1918-1920 рр. висвітлюються у дисертаційних дослідженнях інших сучасних вітчизняних істориків – В. Яблонського, Р. Васковського, О. Левченка, В. Задунайського, М. Яцюка, П. Ісакова, О. Несторова, О. Чіхрадзе, С. Богдана, В. Пархоменка, А. Лисенка та ін. Але, як правило, ніхто з них у своїх історіографічних оглядах не аналізує повстанський рух в контексті військової політики Директорії. Виключення складає кандидатська дисертація О. Несторова, у якій автор звертає увагу на працю генерала О. Удовиченка «Україна у війні за державність» як джерело вивчення співпраці Армії УНР з повстанцями.

Але вдавшись до глибокого аналізу перерахованих праць, можна дійти висновку, що всі вище вказані автори так чи інакше проходять до одного й того ж самого висновку: армія, позбавлена контролю з боку держави, стала джерелом небезпеки для функціонування державного механізму. Цю думку неодноразово висловлював у своїх працях і голова Директорії В. Винниченко. У публіцистичному творі «Відродження нації» він з великим смутком пише: «Другим нашим лихом було те, що фізична військова сила нашої революції була в руках людей або політично неосвічених, або навіть ворожих до широкого соціального руху мас» [1, с.185]. Це, на думку автора, і привело до розвалу армії, поширення такого феномену, як отаманщина. Також В. Винниченко зазначав, що головна причина невдачі полягала у недооцінці деякими членами Директорії важливості вирішення соціальних проблем, які, в першу чергу, турбували повстанців. Зволікаючи з проголошенням і втіленням в життя соціальних гасел, провідники Директорії відштовхували від себе широкі маси трудящого люду, що складали основу збройних сил УНР до весни 1919 р. У ній посилювалась отаманщина, що поставила під загрозу саме існування незалежної УНР. Основну вину за розвал армії, поширення отаманщини В. Винниченко покладав на головного отамана С. Петлюру, хоча сам довгий час не мав чіткої позиції щодо форм організації збройних сил УНР. Розгук отаманщини В. Винниченко вважав невідповідним, він пояснював це явище боязню С. Петлюри отаманів, бажанням не втратити серед них свій авторитет. У своїй праці «Заповіт борцям за визволення» (1949 р.), коли В. Винниченко фактично перейшов на прокомуністичні позиції, він змальовує отаманів людьми, що вийшли переважно з куркульських елементів та царських урядовців, а невиконання С. Петлюрою постанов Директорії про припинення «злочинств своїх малих отаманів супроти України» пояснює тим, що Головний Отаман був «ідейним прихильником тих поліцаїв, поміщиків, куркулів, погромників».

У творі «Відродження нації» В. Винниченко зазначає: «Лихо було в тому, що вся система організації військової влади була невідповідна до тих завдань революції, які висувались життям і які Директорія старалась синтезувати і формувати» [1, с.185]. Також автор зауважує, що більшість старшини були не революціонери, а то й контрреволюціонери. Значна частина її складалася з бувших гетьманців, з російської офіцерні, яка «валом валила» в українську армію. «Ця офіцерня, – пише В. Винниченко, – розкладала наші війська, провокувала їх ексцеси, одних тягла в бандитизм, у погроми, а других одкидала в бік ворожості до Директорії. І то, як бували докази, робилось тою офіцерньою цілком свідомо, навмисно» [1, с.185].

Отже, дивлячись на обставини, що склалися, В. Винниченко вирішує, що потрібні рішучі революційні заходи. Іще в Вінниці, до вступу в Київ, маючи на увазі необхідність організації революційної й соціалістичної армії, без якої ніякі гасла і декрети не могли бути здійсненими, голова Директорії вніс проект організації старшинських шкіл, в які приймалися би свідомі політично й соціально українські робітники й селяни. «До випусків з цих шкіл, офіцерів призначати з унтер офіцерів. А крім усього ввести в армію інститут політичних комісарів» [1, с.186].

Але ці «внесення» зустріли гостру критику з боку головного отамана С. Петлюри. Він протестував проти того, що Директорія втручається у військові справи, хоче насадити в армії «большевизм», внести розлад.

Та В. Винниченко наполягав на своїх «внесеннях», тому почав назривати конфлікт. І тоді отамани на чолі з С. Петлюрою вжили іншої тактики: вони принципово погодилися і на школи, й на політичних комісарів, назвавши їх інспекторами, щоб уникнути схожості з більшовиками. Але все це було тільки на словах, в житті постанови В. Винниченка ніхто втілювати не збирався.

«Таким чином, – пише В. Винниченко, – фізична сила, військо, лишалося в руках елементів, які або не розуміли революції, або були явними контрреволюціонерами й навіть контрукраїнцями» [1, с.187]. Отже, В. Винниченко вважає, що вся система військової влади була збудована головним отаманом так, щоб над ними не було ніякого контролю. «От ця безконтрольність, самодержавність влади цивільної й військової була основною, початковою нашою бідою. Це була й свідомо й несвідомо наша контрреволюція, яка, користуючись обставинами, захоплювала всю владу, й одтирала від неї революційні елементи, не допускаючи над собою їхнього контролю ні в якій формі, особливо в формі рад» [1, с.188].

Отже, всі ці моменти, на думку В. Винниченка, призвели до того, що з 1918 року отамани ставали безпосередніми провідниками та інтерпретаторами ідеології Директорії, тобто намагалися поєднати військові та політико-ідеологічні функції, що мало цілий ряд негативних наслідків, насамперед створювало гостру опозицію новій владі в містах.

Але відомий і той факт, що на заклик Директорії в армію УНР вливалися сотні повстанських загонів зі слабкою дисципліною та небажанням виконувати накази командування. Мали місце непокора армійських командирів, спроби різних отаманських переворотів. У війську поглиблювалися деморалізація та анархія. За таких обставин і зародилося явище, що отримало назву «отаманщина».

Загалом історична наука дала отаманщині негативну оцінку, як деструктивній силі, що паралізувала українську визвольну боротьбу, поглиблювала внутрішній фронт, підточувала провідні сили народу і послаблювала можливості протистояти перед зовнішнім фронтом, яким були передусім російські біла і червона армії. Із сказаного вище ми вже знаємо, що голова уряду В. Винниченка трактував явище отаманщини як систему непідкорення військової влади політичній, що призвело до поразки Директорії.

Український історик Д. Дорошенко, на відміну від В. Винниченка, не брав участі у роботі Директорії та був противником протигетьманського повстання, яке стало головною причиною генезису отаманщини. Провину за зародження подібного явища він покладає не на одного Петлюру, а на Директорію у цілому, бо її лідери не змогли запропонувати конструктивної концепції розвитку державотворення.

Колишній прем'єр УНР І. Мазепа в книзі «Україна в огні й бурі революції 1917-1921 рр.» [5, с.149] розглядає отаманщину як прояв непідкорення військових, особливо повстанських отаманів, вищій політичній та військовій владі, виокремлюючи це явище від повстанського руху. Прихильник С. Петлюри, він не схильний покладати на головного отамана всю провину за нездатність подолати отаманщину. Однак, І. Мазепа відзначив, що С. Петлюрі не вистачило рішучості у боротьбі з цим феноменом. Автор праці належав до УСДРП, тому йому, як і В. Винниченкові, притаманна певна суб'єктивність в оцінці ролі політичних партій у поширенні отаманщини. А що стосується С. Петлюри, то він у своїх статтях писав, що використав отаманщину для реалізації власної політичної програми, і вона свою місію виконала. Коли ж це явище набуло шкідливих для УНР форм, то він розпочав з ним рішучу боротьбу [6].

Об'єктивною, на наш погляд, є оцінка феномену отаманщини І. Лисяк-Рудницьким, який в книзі «Українська революція з перспективою сорокаліття» назвав отаманщину руйнівним громадсько-політичним явищем, яке було однією з основних проблем Директорії. На його думку, існування отаманщини свідчило про нездатність керівників УНР перейти від революційної фази державного будівництва до легітимної. Українська влада не змогла сформувати у населення правову свідомість, тому величезний потенціал української революції виявився безплідним через авантюристські дії політиків та отаманів [4].

Відомо, що в українській армії між окремими загонами панували глибока роз'єднаність та антагонізм, ворожнеча між отаманами. Координаційного центру для формування отаманських сил та керівництва не існувало. Тому територіальний принцип став основним при формуванні повстанських сил. Ідейно-організаційна структура отаманщини тяжіла до ліквідації сильної державної влади та постійної армії на користь створення своєрідної військово-адміністративної структури з мінімальними владними повноваженнями та до заміни регулярної армії загальним озброєнням українського народу. З цієї причини симпатії отаманів змінювалися у відповідності до зміцнення та росту активності існуючого режиму. Не зустрічаючи розуміння та бажання вирішити свої соціально-економічні проблеми, отаманські формування включалися у збройну боротьбу проти існуючої політичної системи. Територіальний принцип формування не давав змоги отаманам включитися у вирішення питання влади в загальноукраїнському масштабі, часто ставлячи їх в умови повної ізоляції.

Сільська «республіка» воювала з повітовим містом та іншими районами, відокремивши власну територію. Життя української провінції опинилося в руках сотень місцевих батьків-отаманів, які керували повстанськими добровольчими козацькими формуваннями. Вони захищали інтереси окремих сіл і містечок, інколи воювали між собою та проти міст де знаходилася ворожа селянам влада, від якої тільки й було користі отримувати накази та приймати каральні реквізичійні заходи. Отаманщина охоплювала майже всю територію Південно-Східної і Центральної України.

Так як у більшості повстанських загонів в момент їх виникнення була відсутня національна спрямованість, то чітко окресленого політичного забарвлення отаманські формування не мали. Але найбільш впливовими у їх середовищі були представники українських есерів, більшовиків та анархістів. Значна частина повстанських загонів знаходилась під впливом ліворадикальної опозиції, яка обстоювала радянські гасла, і це завадило Директорії опанувати повстанський рух. Слід зазначити, що появі отаманщини сприяла також слабкість державного місцевого адміністративного апарату й центральної влади. Бракувало людей з організаторськими здібностями, політичним і юридичним досвідом та знаннями, що відбивалося на будівництві нового державного життя. Кожне політичне угруповання намагалося мати свій вплив на військові частини. Отамани знаходили підтримку «зверху», в деяких високопоставлених чиновників та партійних лідерів. Прагнення окремих воєначальників часто збігалися з намірами опозиційних до Директорії політичних сил. Загрозованим явищем ставали спроби шляхом отаманських заколотів з використанням військових формувань скинути Директорію та уряд УНР.

Отже, така дезорієнтованість і розпорошеність повстанських сил дуже шкодила українській визвольній боротьбі. На жаль, уряд та командування армії УНР (як вже зазначалося вище) не змогли налагодити систематичного керівництва повстанськими формуваннями, не моли постійних зв'язків з ними, або принаймні сталої координації дій повстанців та армії УНР. Це були часи, коли головний отаман вже не контролював ситуації у своїй армії.

Існувала іще одна важлива проблема, яке теж стала однією з причин розвалу армії УНР. Справа в тому, що діючи Директорії не підтримували спроби Січових стрільців подолати отаманщину і навести порядок. Командир Січових стрільців Є. Коновалець згадував: «Замість звернути всю свою енергію та увагу на організування військової сили для оборони України перед зовнішніми ворогами – Команда Корпусу Січових

Стрільців мусила розпочати боротьбу проти ворога, який був у власній армії» [3, с.107]. Командир Січових стрільців вважав помилковим кроком політику проведення Директорією загальної мобілізації, в основу якої було включення до війська цілих отаманських збройних формувань і збереження за ними отаманського провідництва та структурних принципів, а появу отаманщини вже в лавах дієвої армії УНР – головним негативним наслідком невдалої військової політики Директорії.

Відсутність політичної єдності і чітко сформульованої програми дії у таборі Директорії далася в знаки ще під час протигетьманського повстання. А після перемоги подібне становище лише поглиблювало політичну кризу і сприяло деморалізації серед вірних УНР військ. Протистояння військовій деморалізації та падінню дисципліни в армії унеможливлювалось через більшовицькі настрої, які поширювалися військом. Тому збройна агресія більшовицької Росії загрожувала черговою катастрофою. На початку 1919 року більшість «партійних військових частин» та «партійних повстанських отаманів» незадоволені політикою Директорії, зрадили і здебільшого перейшли на бік більшовиків, або стали бандами. Із 300 000 вояків залишилися вірними урядові УНР лише 30 000, з яких половину становив Корпус Січових стрільців, котрий в січні складався із 2-х дивізій і налічував понад 12 000 вояків. На початку 1919 року Є. Коновалець фактично став гарантом бодай якоїсь стабільності у столиці Наддніпрянщини. Міністри уряду УНР, не маючи власного справного адміністративного апарату, відсилали до Січових стрільців всі справи, які потребували адміністративного полегшення, навіть такі, які а ні з військовою, а ні з поліційною адміністрацією нічого спільного не мали. Є. Коновалець займався звичайними громадськими цивільними справами, адміністративно полегшуючи їх. Директорії та урядові було не до того, продовжувалась міжпартійна боротьба, агітаційна робота серед селянства та війська, що лише відвертало людей, бо соціально-економічні проблеми так і не вирішувались. Представники Стрільцької ради вказували на необхідність проводити чітку і послідовну лінію як у внутрішній, так і в зовнішній політиці республіканського уряду. На прийомі у голови Директорії В. Винниченка Є. Коновалець заявив, що Стрільцька рада засуджує політику Директорії, яка веде країну до катастрофи.

Становище стало загрозливішим, коли на північно-східних кордонах розпочиналася друга українсько-більшовицька війна. Російсько-більшовицькі війська просувалися вглиб Лівобережної України. Активізувалась також діяльність більшовицького підпілля в українських містах і передовсім у – Києві. Є. Коновалець вживав рішучих заходів проти більшовицької агітації в столиці. Так, 22 грудня 1918 року він заборонив антидержавну агітацію в столиці. Він вимагав ліквідації кількох паралельних політично-східних поліційних установ, котрі кожна партія створювала під себе, не визнаючи інші. Є. Коновалець створив єдину розвідувально-слідчу поліційну установу, котра не займалась боротьбою проти партійних опонентів, а почала діяти проти відвертих ворогів української державності. На жаль, він і тут зустрівся із непереборним опором соціальних партій, котрі вбачали в таких рішучих діях Є. Коновальця утиски для партійної діяльності. Але більш за все непокоїла Євгена Коновальця не тільки сильна відмінність поглядів в середині Директорії та в уряді, а ще й відсутність чіткої та зрозумілої позиції супроти партійного опонента. Тобто, всі політики не погоджувались із позицією решти опонентів, але чіткого плану ніхто не пропонував, були лише абстрактні політичні погляди. Не маючи концепції подальшого розвитку, всі представники тогочасного політичного істеблішменту просто топили один одного. Є. Коновалець бачив і розумів, що це катастрофа. Він вже не плевав надії на зміни поглядів В. Винниченка, він бачив загальне військово дезертирство зневірених вояків, відчував настрій народу і розумів, що має зробити все, що в його силах на своєму місті і треба починати готуватись до іншої боротьби – другими засобами, із принципово іншим підходом. Але виконуючи свій обов'язок до останнього, він взяв участь у збройній боротьбі проти другого московсько-більшовицького натиску.

16 січня 1919 року Стрільцька рада запропонувала учасникам державної наради УНР у Києві проголосити військову диктатуру на чолі із Володимиром Винниченком. Є. Коновалець рішуче запевняв В. Винниченка, що Січові стрільці у повній мірі підтримають його. Але за одної умови – якщо В. Винниченко твердо стоятиме на сторожі самостійності Української держави. Утім, пропозицію Стрільцької ради учасники наради відхилили. Тоді стрільці запропонували передати диктаторські повноваження С. Петлюрі, але він давав згоду лише в тому випадку, якщо всі політичні партії України дадуть позитивну відповідь. Така умова була просто неможливою. Тому пропонується третій варіант – військовий тріумвірат, не випадково серед кандидатур до військового тріумвірату, окрім С. Петлюри й А. Мельника (призначеного вже начальником штабу армії УНР), був і Є. Коновалець. Директорія після цих подій ухвалила включити Є. Коновальця до свого складу, однак розчарована позицією українських політиків Стрільцька рада постановила цілковито усунутись від втручання в політичні справи й відмовилась від призначення Є. Коновальця членом Директорії. Між тим Є. Коновальцю не бракувало суто військових клопотів. Станом на початок січня 1919 року в столиці розміщувалось понад 10 000 старшин і вояків. У підпорядкування полковника Є. Коновальця перейшли усі частини, що перебували на Київщині. Йому постійно доводилось інспектувати частини, вирішувати безліч організаційних питань забезпечення військ усім необхідним, їхнім розміщенням тощо.

За дорученням С. Петлюри Є. Коновалець відвідує Галичину, щоб домовитися про вирядження галицьких військових частин до Наддніпрянщини. Командувач Галицької армії генерал Михайло Омелянович-Павленко не підтримав цієї пропозиції, але заходами виконувача обов'язків державного секретаря військових справ сотника Бубели до Києва було скеровано близько 2 000 галицьких новобранців. У цей час Осадний корпус, як об'єднання різних військових частин, фактично припинив своє існування, а натомість було розгорнуто корпус Січових стрільців. 25 січня інформаційне бюро при штабі армії УНР повідомило про «перейменування» Осадного корпусу в корпус Січових стрільців. Що ж до Дніпровських дивізій, то вони протягом другої половини грудня 1918 року практично втратили боєздатність. Значна частина повернулася до рідних домівок, рештки було зведено в Окрему дніпровську дивізію на чолі з отаманом Зеленим, але вже

незабаром це з'єднання також демобілізувалось. Колишні гетьманські сердюцькі полки переформували у полки Січових стрільців. Таким чином, в середині січня 1919 року Січові стрільці перетворились на єдине військове формування в Києві.

Призначення Є. Коновальця командиром Осадного корпусу було визнанням його військових заслуг на службі Україні. Але у корпусі вирувала отаманщина і самоуправство, в армії (окрім Січового стрілецтва) продовжували насаджуватись соціалістичні принципи командування: солдатські ради, партійні повстанські загони тощо. В. Винниченко хитався весь час між більшовизмом і антибільшовизмом. С. Петлюра, будучи членом соціалістичної партії, вимушений був часто, дотримуючись партійної дисципліни, приймати рішення, які суперечили його поглядам на організацію військової справи чи державотворення в цілому.

Полковник Є. Коновалець був рішуче проти методу організування армії на засадах політичної лояльності, партійної зверхності, соціалістичної системи керування. Тому у цей час він зосередився на організаційній праці на тлі браку відповідної кількості кадрів та неспроможності військової влади тримати під контролем багатотисячні маси мобілізованих. Є. Коновалець вживав заходів для підвищення дисципліни та бойового духу у військових частинах, намагається замінити політикуючих партійних отаманів на фахових старшин. На жаль, ці вимоги полковника не знайшли належної підтримки у Директорії. Кожне політичне угруповання мало намір сформувати свою військову частину. Військові частини почали формувати активніші особи, які, зібравши навколо себе певне коло людей, отримували санкцію уряду і ставали N-ою військовою частиною. Свавілья й отаманщина у війську часто зводили нанівець усілякі плани командування.

Наступною важливою причиною розвалу армії було надто упереджене, а подекуди і вороже, ставлення соціалістичних лідерів УНР до кадрових військових. У спадок від гетьманату Директорія отримала кадри восьми кадрових корпусів, котрі майже повністю були укомплектовані старшинами, багато з яких в цілому готові були перейти на службу в армію УНР. Натомість під час повстання до української армії потрапило багато осіб, що не мали відповідної військової підготовки та службового досвіду, а популярності досягли за рахунок активної революційної та партійної діяльності. Про це пише у своїй праці М. Капустянський: «Багато кадрових старшин було зметено революційною бурєю і зникло з України. На поверхню виплило чимало авантюристів, отаманчиків, часом навіть і не старшин. Їх винесло на своїх плечах повстання. Лише частина старшинства була справжніми лицарями, що стали на захист своєї Батьківщини. На них і впав тягар дальшої боротьби» [4, с.2].

Недовіра до старшинського корпусу пояснюється тим, що соціалістичні лідери УНР вважали старшин посібниками білогвардійців і гетьмана, політично неблагонадійними та неосвіченими. Фаховий рівень підготовки, службовий досвід та досвід участі в бойових діях під час попередніх війн до уваги майже не бралися. Як пише В. Винниченко: «Їхня хиба була в їхній політичній неосвіченості, в їхній односторонності психіки, що нічого не бачила і не розуміла крім національного, а те національне розуміла хибно» [1, с.351]. Тобто В. Винниченкові не досить було патріотичних настроїв серед старшинства, він вважав, що кожен з них обов'язково має бути таким же прихильником соціалістичних ідей, як і більшість членів уряду. Він продовжує: «...більшість нашої старшини були не революціонери, а то й контрреволюціонери. Більше того: значна частина її складалася з бувших гетьманців, з руської офіцерні, яка валом валила в нашу армію» [1, с.166-167]. Такий висновок він робить про всіх професійних військових (за винятком хіба що Січових Стрільців), що служили раніше у російській армії, а потім у гетьманській. Для виправлення цієї несприятливої, на його думку, ситуації він пропонував, як вже зазначалося вище, свій варіант виходу з положення: проект організації старшинських шкіл. Але В. Винниченко не пояснює, хто навчатиме майбутніх офіцерів у цих школах, і хто, поки не підготовлено кадри, кваліфіковано керуватиме військовими в цей час. Тому, можна твердити, що голова Директорії більше шкодив планомірній роботі щодо організації армії, не довіряючи старшинам, а вони у свою чергу не довіряли Директорії, зважаючи на таку шкідливу позицію лідерів УНР, і навпаки, багато з них не хотіли йти на службу до української армії і перейшли до армії білої або червоної.

Усе ж необхідно зазначити, що в армії УНР залишилися старшини – як кадрові, так і молоді, що чесно і професійно виконували свої обов'язки. Їм у складних умовах доводилося і воювати, і підтримувати дисципліну, і правопорядок у військах. Організаційним заходом, що сприяло падінню авторитету військового керівника, було рішення Головного Отамана С. Петлюри про скасування в армії персональних військових звань, погонів і впровадження посадовості. Виходячи з цього, на посаду могла бути призначена особа, яка за своїми професійними якостями абсолютно їй не відповідала. До таких належали повстанські ватажки Зелений, Данченко, Оскілко та ін. Вони займали дуже високі посади, не маючи відповідної теоретичної підготовки та практичного досвіду. В подальшому частина з них, зокрема і вищезгадані, стали на шлях політиканства та зради інтересів УНР.

Також необхідно зазначити, що точка зору, характерна для В. Винниченка, не була притаманна Головному Отаманові військ УНР С. Петлюрі. Він, як людина хоча і не військова за фахом, але така, що мала вже певний досвід у вирішенні військово-організаційних проблем, розумів важливість для війська наявності у ньому кваліфікованих військових фахівців. Але не завжди його позиція також була конструктивною щодо військових керівників. На початку правління Директорії у грудні 1918 – січні 1919 рр. він також з недовірою поставився до старшин, перебуваючи під впливом різних політичних партій. Звернемося знов таки до М. Капустянського: «Партії мали великий вплив на С. Петлюру. В довір'я до нього нерідко закладалися люди негідні, корисливі, честолюбці, що удавали з себе мучеників за українську ідею або ж борців за соціальні змагання бідного люду. Вони зловживали іменем і авторитетом С. Петлюри і шкодили справі. Це відбувалося й на військових справах, особливо у Київський період і наступний за ним, коли траплялися призначення на відповідальні командні і штабові посади осіб не відповідних, а іноді і шкідливих для справи» [4, с.2].

Пізніше С. Петлюра змінив своє ставлення до старшин. Особливо це виявилось під час походу на Київ влітку 1919 р. М. Капустянський вказує, що в цей період «призначення та штабові посади проводилось з розбором і більшою обережністю» [4, с.14]. І далі: «Отаман С. Петлюра не втручався в оперативну працю свого штабу, цілком довіряв йому і тільки в важливі моменти потверджував або вирішував на підставі планів, опрацьованих у штабі» [4, с.15].

Відомості, наведені у праці «Генералітет Українських визвольних змагань» [5], свідчать, що Головний Отаман дуже уважно ставився до підбору кадрів, зміг згуртувати під своїм проводом видатних і досвідчених військових діячів. Він розумів і підтримував кадрових старшин. Старшини Генерального штабу працювали чесно, продуктивно, і не вдавалися в політичні авантюри. Головний отаман розумів усю вагу праці старшин Генерального штабу і тому захищав їх та кадрове старшинство від наклепів і цькування партійців.

Таким чином, можна твердити, що ставлення до старшин в УНР було неоднозначним. Вищому військовому керівництву була зрозуміла проблема нестачі старшинських кадрів у війську, це добре розумів і С. Петлюра. Стараннями його та військового міністерства здійснювалася робота для вирішення цих проблем так, як вимагали того світовий військовий досвід, потреби армії і обставини сучасної війни. Негативно впливав також надзвичайно рухливий характер війни, адже військо твориться у мирних умовах, а в той час йшла війна і надто складно було налагодити підготовку кадрів.

Отже, старшинський корпус в армії УНР в цілому чесно виконував свої обов'язки. За невеликим винятком, старшини української армії були справжніми патріотами і до кінця виконали свій обов'язок перед батьківщиною.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки: по-перше, національна армія повинна мати вишколений, патріотично налаштований офіцерський корпус. По-друге, не дивлячись на старання з боку голови Директорії В. Винниченка, головного отамана С. Петлюри, полковника Є. Коновальця створити боєздатну армію, (українське військо стало джерелом небезпеки для молодого Української держави) так і не вдалося. Тобто, трапилося найгірше – не було надійної сили, спроможної захистити революційні завоювання. І, на наш погляд, основною причиною цього «другого лиха» було, за словами І. Мазепи, наступне: «...Директорія хитається і не має ясної політичної лінії. Це хитання було для нашої справи фатальне. Треба було ясно сказати собі і народові: або більшовизм, або протибільшовизм. Директорія не мала ні того, ні другого. В результаті ми опинилися в безвихідному положенні: не маємо прихильників ні тут, на Україні, ні там, в останньому світі» [5, с.149].

Джерела та література

1. Винниченко В. Відродження нації: в 3 ч. / В. Винниченко. – К. : Видавництво політичної літератури, 1990. – Ч.3. – 542 с.
2. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення / В. Винниченко. – К. : Криниця, 1991. – 128 с.
3. Гай-Нижник П. Отаманщина в період Директорії УНР: соціальна база, роль і місце в національно-визвольній боротьбі / П. Гай-Нижник // Література та культура Полісся. – Вип.50. – Ніжин : Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2010. – С.105-114.
4. Капустянський М. Похід української армії на Київ – Одесу в 1919 р. – Кн.1. Короткий воєнно-історичний огляд у 2-х частинах. – Львів, 1921.
5. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань / О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко. – Л., 1995.
6. Коновалець Є. Причинки до історії Української революції / Є. Коновалець // Київ. – 1991. – №11. – С.105-124.
7. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою / І. Лисяк-Рудницький. – Мюнхен : Видавництво «Сучасність», 1973. – 442 с.
8. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 : в 3 т. / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – 608 с.
9. Петлюра С. Статті / С. Петлюра. – К. : Дніпро, 1993. – 341 с.
10. Стефанів З. Історія українського війська / З. Стефанів // Київська старовина. – 1993. – №2.
11. Солдатенко В. Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні 1917-1918 рр. / В. Солдатенко, Л. Халло. – К. : П.П. Позднішев, 2002. – 398 с.
12. Удовиченко О. Україна у війні за державність / О. Удовиченко. – К. : Україна, 1955. – 206 с.

Белик А.В. Военное строительство в период Директории УНР

Рассматриваются отношения Директории УНР с повстанческим движением во время национально-освободительной борьбы 1919-1921 гг. Обосновывается вывод, что Директория не смогла создать боеспособную армию из-за отсутствия четкой политической линии в этом вопросе.

Ключевые слова: Директория УНР, отаманщина, повстанческое движение, В. Винниченко, С. Петлюра, Е. Коновалец.

Belik A.V. Military Building in the Period of the Directorate of UNR (Ukrainian People Republic)

Relations between the Directorate of the UNR (Ukrainian People Republic) and the insurgent movement during the national liberation struggle of 1919-1921 years are considered. Author make conclusion that the Directory could not create a combat-ready army because of the lack of a clear political line on this issue.

Keywords: Directorate of the UNR, Otamanschina, insurgency, V. Vynnychenko, S. Petliura, E. Konovalets.